

Dr hab. Maria Zielińska, prof. UZ
Instytut Socjologii
Uniwersytetu Zielonogórskiego
m.zielinska@is.uz.zgora.pl

RECENZJA

Pracy doktorskiej
Pani mgr Dominiki Winogrodzkiej

pt.

**Doświadczenia mobilności przestrzennych a sytuacja na rynku pracy młodych dorosłych.
Analiza ścieżek zawodowych oraz poczucia stabilności na rynku pracy**

(całość 296 stron: tekst podstawowy (s.7-s.118)+bibliografia (s.119-s.175)+załączniki (s.176-296s.)

przygotowanej w Instytucie Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS
pod kierunkiem Prof. dr hab. Izabeli Grabowskiej

Oświadczenie: Recenzentka oświadcza, że nie posiada żadnych interesów w odniesieniu do recenzowanej pracy doktorskiej, a jej problematyka mieści się w głównym nurcie jej zainteresowań badawczych.

Przedmiotem recenzji jest szczegółowa ocena tego, czy rozprawa spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U z 2003 r. nr 65, poz.595; z późn. zm.). Wymogiem formalnym art. 13 Ustawy jest to, aby rozprawa doktorska stanowiła oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a jednocześnie wykazywała ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w zakresie danej dyscypliny naukowej, prowadzącej do umiejętności prowadzenia pracy naukowej. Niniejsza recenzja napisana została zgodnie z wymogami Ustawy.

1. Uwagi wstępne

Poddana przeze mnie recenzji praca doktorska pani Dominiki Winogrodzkiej pt. „Doświadczenia mobilności przestrzennych a sytuacja na rynku pracy młodych dorosłych. Analiza ścieżek zawodowych oraz poczucia stabilności na rynku pracy” mieści się w kilku obszarach badawczych: 1) przechodzenia z adolescencji do wczesnej dorosłości (emerging adulthood); 2) przejścia z edukacji na rodzimy i/lub zagraniczny rynek pracy; 3) migracyjnych ścieżek młodych dorosłych; 4) mobilnych sekwencji społeczno-zawodowych. Generalnie doktorantka koncentruje się na kwestiach mobilności młodzieży i młodych dorosłych w kontekście współczesnego rynku pracy w III dekadzie XXI wieku. Podstawą pracy jest cykl pięciu publikacji autorstwa lub współautorstwa pani Winogrodzkiej powstających w okresie 2019-2023. Publikacje te przygotowane zostały w całości na podstawie danych empirycznych zgromadzonych w ramach projektu „Przejścia młodych z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy: rola lokalności, grupy rówieśniczej i

nowych mediów” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w konkursie Sonata Bis 5(nr projektu: 2015/18/E/HS6/00147), który realizowany był w Uniwersytecie SWPS (2016–2020).

Polska po przejściu transformacji ustrojowej w 1989 roku powoli otwierała się na europejskie i inne, zagraniczne rynki pracy. Po roku 1990 wzrosła liczba emigrantów z Polski. Wzrosło również zainteresowanie polskich badaczy problematyką migracji. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w roku 2004 to zainteresowanie jeszcze się nasiliło. Z danych GUS wynika, że na koniec 2022 roku liczba Polaków przebywających czasowo (12 miesięcy i dłużej) za granicą kształtowała się na poziomie 1,6 mln, po czym nastąpił jej spadek i w latach 2020–2022 wynosiła około 1,5 mln. Warto podkreślić, że kraje europejskie są najczęstszym (ok. 94,2%) wyborem kraju zamieszkania długookresowych imigrantów czasowych z Polski. Jedną z ważnych charakterystyk migracji z Polski po 2004 roku była zwiększona liczba młodych ludzi wybierających migrację z kraju jako jedną ze strategii życiowych. Dopiero po latach (w roku 2024 minęło 20 lat obecności Polski w UE) okazało się, że zjawisko migracji młodych ludzi z Polski przybierało różne formy, różny charakter i często pobyt w obcym kraju stawał się jednym z elementów biografii zawodowej, która kontynuowana była w Polsce. Często migracje stawały się wielokrotnymi pobytami naprzemiennymi oraz powrotnymi z kraju pochodzenia do kraju migracji lub do kilku krajów.

Po 20. latach upowszechniania się tego zjawiska można powiedzieć, że problem okazał się bardziej złożony i wielowymiarowy, niż wydawało się badaczom pod koniec XX wieku. Boom migracyjny min. młodych dorosłych Polaków do krajów Europy Zachodniej po wejściu Polski do Unii Europejskiej uznany był za zjawisko negatywne, w wyniku którego następuje drenaż młodej, wykształconej, przygotowanej do pracy młodzieży. W kampaniach wyborczych zachęcano młodych Polaków do powrotu obiecując mieszkania, tańsze kredyty czy dobrze płatną pracę. Zmieniały się kolejne rządy, a sytuacja młodych nie uległa znaczącej poprawie. Ich wchodzenie na rynek pracy było obarczone dużym ryzykiem, ale to była ich rzeczywistość – innej nie znali. Rodzice, nauczyciele, nawet starsze rodzeństwo nie mogło przekazać młodym ludziom wchodzącym na rynek pracy swoich doświadczeń, bo one w żadnym razie nie odpowiadały czasom tworzenia się młodego kapitalizmu w Polsce. Dodatkowo rozpoczynała się era cyfrowa, która wpisała się w fazę dorastania uczestników badania. Młodzi poszukiwali swoich dróg i swoich opcji zawodowych. Migracja była jedną z opcji, nawet, jeżeli pozostawała jedynie w postaci planów czy marzeń. Mobilność jako przemieszczanie się przestrzenne (zarówno w Polsce, jak i za granicą), mobilność pozioma i pionowa stawała się powoli stałym elementem społecznych biografii nowych kohort demograficznych.

Pani Dominika Winogrodzka wraz z zespołem dostarcza unikalnej wiedzy na temat tranzycji do dorosłości, wiążąc ten problem ze zjawiskiem migracji i dostarczając bogatej wiedzy dotyczącej motywacji wyjazdu poza granice kraju, charakteru pobytu za granicą, podejmowanych tam zajęć i prac zarobkowych, a także na temat przyczyn powrotów do Polski, strategii zawodowych i życiowych młodych dorosłych. Tak rozległa tematyka wymagała nie tylko dobrego przemyślenia i usystematyzowania wiedzy, ale podjęcia odpowiednich działań logistycznych.

Głównym obszarem zainteresowań naukowych doktorantki były ścieżki zawodowe młodych dorosłych w kontekście migracji, zarówno tych jednorazowych, jak wielokrotnych. Uważam podjętą problematykę za niezwykle istotną z uwagi na stałe zachodzące zmiany społeczno-ekonomiczno-polityczne, które mocno wpływają na aktualne polityki migracyjne i na rynek pracy. Niestabilność rynku pracy i nieprzewidywalność stały się istotną jego charakterystyką. Zachowania młodych dorosłych są funkcjonalne wobec rynku nie gwarantującego zatrudnienia.

Doktorantka podjęła się trudnego zadania połączenia czterech ważnych obszarów badawczych. Są to studia nad młodymi, mobilnością, migracjami i rynkiem pracy. Zgromadziła bogatą literaturę (ponad 700 pozycji), angażowała się w prace projektowe, uczestniczyła w gromadzeniu materiału empirycznego (również do swojej pracy doktorskiej), występując w Projekcie jako stypendystka. Jak na doktorantkę posiada imponujący dorobek tj. 15 artykułów, w tym również w czasopiśmie zagranicznych. W skład cyklu, który jest podstawą rozprawy doktorskiej wchodzi pięć artykułów a także dodatkowych dziesięć, które nie mogły znaleźć się w składzie cyklu, „ze względu na brak spełnienia kryteriów formalnych dotyczących

rozpraw doktorskich będących zbiorem opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych w dyscyplinie nauki socjologiczne w Instytucie Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS". Wszystkie publikacje wchodzące w skład cyklu są integralną częścią rozprawy doktorskiej, i w całości, w formie opublikowanej w poszczególnych czasopismach naukowych, znajdują się w dołączonym do pracy Załączniku, poprzedzonym Bibliografią zawierającą odniesienia do literatury cytowanej i wykorzystanej w dysertacji.

Autorka bardzo skrupulatnie przedstawia swój udział w poszczególnych projektach badawczych oraz w artykułach. Nie zmienia to jednak faktu, że większość tekstów ma charakter wieloautorski. Utrudnia to w pewnym zakresie jednoznaczną ocenę cyklu artykułów ze względu na mocno zróżnicowany wkład habilitantki w ich powstawanie, co nie pozwala na oddzielenie jej pracy od pracy pozostałych autorów. W większości są to prace zbiorowe, co oznacza, że dokonana przeze mnie ocena mogłaby odnosić się również do pozostałych autorów. Jednocześnie chcę podkreślić, że nie mam wątpliwości co do kompetencji naukowych i badawczych pani mgr Dominiki Winogrodzkiej. Po wnikliwym zapoznaniu się z zawartością pracy doktorskiej oraz załączonych publikacji, mogę stwierdzić, że dokonania doktorantki bardzo dobrze rokują na przyszłość. Jest dobrą kandydatką do samodzielnej pracy naukowej i badawczej.

2. Struktura pracy i formalne kryteria pracy naukowej

Oceniana praca doktorska nieco odbiega od klasycznego wzoru takich prac. Dotychczas, najczęściej praca doktorska musiała być jednoautorska; tylko w wyjątkowych przypadkach dopuszczano dwóch autorów. Ponadto podstawą było samodzielne przeprowadzenie badań własnych, zgodnie z przyjętą własną konceptualizacją. W przypadku recenzowanej przeze mnie pracy podstawą jej powstania był cykl pięciu artykułów naukowych, które przed ukazaniem się w określonych czasopismach poddane były procesowi recenzenckiemu. Trudno więc podważyć zawartość merytoryczną i jakość tych artykułów.

Swoją uwagę skupię na skali i zakresie wykorzystania artykułów z cyklu do napisania pracy. Zasadniczo skoncentruję się na części czwartej, w której omawiane są publikacje wchodzące w skład cyklu i które Autorka uznała za ważne dla odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Wszystkie artykuły zostały opublikowane w wysoko punktowanych czasopismach i podlegały procesowi recenzenckiemu, dlatego w swojej ocenie tej części rozprawy skoncentruję się na wskazaniu przez doktorantkę nowych wątków, na poszukiwaniu nowych zależności, czy odkrywaniu nowych zjawisk. Oznacza to, że spróbuję ocenić umiejętności doktorantki polegające na wtórnej, twórczej analizie wcześniej opublikowanych treści.

Praca rozpoczyna się wprowadzeniem, w którym Autorka omawia tematykę oraz cel pracy. Sformułowała pytania badawcze, na które będzie próbowała odpowiedzieć w oparciu o załączone artykuły. Pytania są następujące:

- W jaki sposób mobilność międzynarodowa wpływa na kształt ścieżek zawodowych?
- Jak (i dlaczego) młodzi ludzie rozumieją współcześnie (nie)stabilność zawodową?
- Jakie podobieństwa, a jakie różnice dostrzegają młodzi ludzie w postrzeganiu (nie)stabilności zawodowej przez siebie i swoich rodziców?

W pierwszej części rozprawy omawia ramy teoretyczne, w kolejnej podstawy metodologiczne. W czwartej części dysertacji doktorantka omawia pięć publikacji wchodzących w skład cyklu i dziesięć spoza cyklu. Ostatnia część zawiera podsumowanie całości. W pracy zamieszczona została bibliografia, na którą składają się monografie, prace zbiorowe, artykuły w polskich i zagranicznych czasopismach a także odwołania do stron internetowych – razem około 700 pozycji.

W załączniku znajdują się kopie pięciu artykułów zaliczonych przez Autorkę do cyklu ocenianej pracy doktorskiej. Wszystkie teksty poświęcone były głównemu tematowi dysertacji tj. mobilności młodych dorosłych na rynku pracy z uwzględnieniem migracji i podejmowaniem pracy na zagranicznych (głównie europejskich) rynkach pracy i jej wpływie na dalszy przebieg społecznych i zawodowych biografii młodych dorosłych. Praca dostarcza niezwykle cennej wiedzy o nowych zjawiskach dotyczących rynku pracy i zachowań młodych ludzi w sytuacji wielości ryzyk, występujących również w obszarze rynku pracy. Ostatnie

lata pokazały, jak bardzo dynamiczne są zmiany zachodzące w typach i rodzajach, charakterze, przyczynach i skutkach migracji, szczególnie zagranicznych.

Należy pamiętać o wydarzeniach, który tworzyły szczególny klimat dla zachodzących zjawisk. Były to min. wyjście Wielkiej Brytanii ze struktur UE tzw. Brexit, pandemia SARS_cov_2, napaść Rosji na Ukrainę i trwająca już blisko trzy lata wojna w Ukrainie, niestabilna sytuacja na Bliskim Wschodzie, narastający problem migracyjny. W pracy zabrakło choćby krótkiego rozdziału, który pokazywałby wydarzenia społeczno-polityczne jako tło dla opisywanych przez doktorantkę zjawisk związanych z wchodzeniem na rynek pracy i podejmowanych jednostkowych działań pozwalających utrzymać się na stale zmieniającym się i niestabilnym rynku pracy.

Struktura pracy jest spójna i logiczna. Wszystkie rozdziały powiązane są ze sobą. Mając już opublikowane artykuły musiała dobrze przemyśleć strukturę pracy, by nie stała się ona jedynie rodzajem rekapitulacji, ale dostarczyła nowej wiedzy na temat omawianych zjawisk. Z tego zadania, w moim przekonaniu, doktorantka wywiązała się bardzo dobrze.

We wprowadzeniu wyjaśnia trzy istotne elementy: tematykę i cel pracy doktorskiej, strukturę pracy doktorskiej oraz jej formę. Jak sama pisze, jej praca „łączy studia nad młodymi, mobilnością i migracjami oraz rynkiem pracy. Przedmiotem moich dociekań badawczych jest nieoczywisty związek między doświadczeniami mobilności transnarodowej, głównie wewnątrz Unii Europejskiej, a ścieżkami życiowymi młodych ludzi (ur. w latach 1984–1991) ze szczególnym uwzględnieniem ich sytuacji na rynku pracy zarówno w wymiarze obiektywnym, jak i subiektywnym, w kontekście neoliberalnych przemian współczesnego świata pracy.” Sformułowane przez nią pytania badawcze odnoszą się do całego cyklu publikacji i świadczą o głębokim namyśle autorki odnośnie do kierunków poszukiwań badawczych.

W rozdziale „Forma pracy doktorskiej” doktorantka szczegółowo przedstawia artykuły wchodzące w skład cyklu, podając informacje o współautorach, o własnym wkładzie w procesie powstawania tekstu a także o projektach i grantach, które dostarczyły materiału empirycznego do powstania cyklu artykułów.

Część pracy zatytułowanej „Ramy teoretyczne” pani Winogrodzka rozpoczyna rysunkiem (str.16), który nie został przez Autorkę omówiony. Prawdopodobnie ilustruje on podstawowe pojęcia oraz zjawiska wchodzące w skład trzech zbiorów przedstawionych w postaci okręgów: młodość, mobilność, rynek pracy. W każdym z nich wpisane są szczegółowe pojęcia przypisane do głównej kategorii. Z rysunku wynika, że są części wspólne wyróżnionych zbiorów i takie, które do nich nie należą. Z rysunku wynika również, że część wspólna zbiorów jest pusta. W Podsumowaniu rysunek zostaje uzupełniony o elementy, które Autorka umieściła w tej części. W części wspólnej dla wszystkich zbiorów umieściła typologię mobilnych sekwencji. W części wspólnej dla zbiorów Młodość i Rynek pracy umieściła typologię postrzegania stabilności zawodowej. Z kontekstu wynika, że rysunek stanowi ilustrację wkładu teoretycznego doktorantki do socjologii. Wymagałby jednak bardziej szczegółowego omówienia.

W trzech rozdziałach zatytułowanych kolejno: „Tranzycje młodych i ich przemiany”, Mobilność i mobilne tranzycje młodych” oraz „Współczesny rynek pracy a młodzi” doktorantka w sposób wyczerpujący i uporządkowany przedstawia teorie i koncepcje, które w ostatnich trzech dekadach kształtowały poglądy naukowców na młodzież, młodość, rynek pracy i migracje. Podkreślić należy wysoki poziom profesjonalizmu doktorantki w omawianiu poszczególnych koncepcji ilustrujących przede wszystkim zmienność zjawisk dotyczących tych czterech obszarów badań. Zwraca uwagę bogactwo odwołań, co świadczy o bardzo dobrym przygotowaniu i znajomości literatury dotyczącej podjętych zagadnień. Doktorantka przywołuje przy tym najnowsze wyniki badań, które pokazują, że w kolejnych dekadach zmiany mogą przyspieszyć a wykreowana przez nie rzeczywistość będzie zgoła odmienna od tej, którą znamy. Dlatego badania w tym zakresie są szczególnie ważne. Od tego, z jakim kapitałem społecznym wejdą młodzi ludzie na rynek pracy, jakie doświadczenia będą ich udziałem, w jakim stopniu edukacja pozwoli na dokonywanie różnorodnych wyborów, jakie czynniki będą kształtować pozycję zawodową młodych dorosłych, zależy kształt przyszłego społeczeństwa.

W Nocie metodologicznej (str.53-82) autorka omawia istotne kwestie dotyczące projektu badawczego, związane z jego realizacją. Poczynając od opisu próby i osób biorących udział w badaniu, poprzez opis procedur metodologicznych, na etycznych problemach podłużnych badań jakościowych kończąc.

Informacje dotyczące próby badawczej są niepełne. Na str. 54 pani mgr Winogrodzka pisze, że „Bohaterami i bohaterkami cyklu są specyficznie osoby urodzone w latach 1984–1991, czyli w okresie, w którym w Polsce dokonywała się transformacja ustrojowa (osoby w wieku 26–33 lata w chwili pierwszego wywiadu). Wcześniej doktorantka napisała, uczestnikami i uczestniczkami projektu były osoby młode, w wieku od 19 do 35 lat (ze średnią wieku 27 lat w chwili pierwszego wywiadu). Badania rozpoczęły się w 2016 roku. W tym momencie uczestnicy badania mieli 25–32 lata. W tych liczbach widoczne są rozbieżności. Dobrze byłoby to wyjaśnić.

Uczestnicy i uczestniczki badania byli w czasie projektu w fazie wczesnej dorosłości, w której występują niezwykle istotne dla dalszego przebiegu biografii zdarzenia. Podejmowane są ważne, czasami kluczowe życiowe decyzje we wszystkich obszarach aktywności życiowej zarówno w sferze edukacji, pracy, życia osobistego, emocjonalnego, rodzinnego czy mobilności. W tej fazie życia jednostka jeszcze nadal eksperymentuje z rolami społecznymi, ale coraz częściej podejmuje zobowiązania. Należy podkreślić, że zmiany społeczno-demograficzne, o których piszą demografowie, psychologowie i socjologowie mocno wpłynęły na dekompozycję tzw. markerów dorosłości i „przesunęły” zmiany tożsamościowe właściwe dla kolejnych faz życia. Realizowane w Polsce i na świecie badania naukowe mają często na celu właśnie odkrywanie powiązań między wymiarami tożsamości (eksploracja i zobowiązanie) a podejmowanymi zadaniami rozwojowymi (Côté 1997; Arnett 2000, 2001; Dubas 2001; Fadjukoff 2007; Marcia 2009, Brzezińska, Piotrowski 2009). W różnego rodzaju badaniach wykazano, iż coraz częściej mamy do czynienia z przedłużającym się okresem moratorium psychospołecznego i dłuższej niż w poprzednich latach koncentracji na eksploracji różnorodnych alternatyw.

Znajduje to swoje odbicie także w nabywaniu subiektywnego poczucia bycia osobą dorosłą, które wiąże się zarówno z czynnikami ulokowanymi w otoczeniu jednostki (kapitał kulturowy, klasa społeczna), jak również z indywidualnymi zobowiązaniami podjętymi przez człowieka (Côté 1997; Arnett 2000; Dubas 2001).

Kolejną i merytorycznie najważniejszą częścią rozprawy jest omówienie pięciu artykułów wchodzących w skład cyklu a także zasygnalizowanie innych publikacji autorstwa lub współautorstwa pani mgr Dominiki Winogrodzkiej, które mają związek z omawianą problematyką.

W Podsumowaniu, czyli w ostatniej części rozprawy doktorskiej doktorantka omawia wyniki publikacji udzielając odpowiedzi na pytania badawcze, i wyciąga na ich podstawie wnioski, które mogą stać się inspiracją do powstania kolejnych badań w tym zakresie. Podsumowanie stanowi klamrę spinającą całą pracę w logiczną i spójną całość.

Struktura pracy nie budzi zastrzeżeń. Jest właściwa dla prac aplikacyjnych powstałych w oparciu o cykl artykułów już opublikowanych. Doktorantka dobrze przemyślała strukturę swojej rozprawy, która nie może być jedynie rekapitulacją istniejących tekstów, ale zawierać musi nowe spojrzenie, nowe wątki, wnioski, które prowadzą do takiego uporządkowania zawartej w nich wiedzy, żeby powstała nowa jakość. Praca zaświadcza o wysokim poziomie przygotowania pani mgr Dominiki Winogrodzkiej do samodzielnego prowadzenia prac naukowych i badawczych. Posługuje się profesjonalnym, naukowym językiem z dużą swobodą. W wysokim stopniu opanowała warsztat socjologiczny. Właściwe stosuje odсылacz i przypisy. Podkreślić należy bardzo wysoki poziom staranności, z jaką napisana jest rozprawa. Pod względem formalnym praca nie budzi zastrzeżeń.

3. Ocena zawartości merytorycznej

Chciałabym podkreślić, że recenzowana przeze mnie praca charakteryzuje się niezwykle starannością i dbałością o szczegóły. Autorka pokazuje warsztat badawczy w taki sposób, że wyprzedza ewentualne pytania o kwestie teoretyczne, metodologiczne czy empiryczne. Autorka omawia kolejno teksty nie według

chronologii ich powstawania lecz jak sama pisze „od ogółu do szczegółu” w taki sposób, by wnioski stanowiły w jakimś stopniu punkt wyjścia do następnego omawianego tekstu z cyklu, a konkluzje dotyczyły całości.

Najistotniejszym wątkiem pierwszego artykułu i pierwszego rozdziału tej części pracy pt. „Mobilne sekwencje społeczno-zawodowe młodych” jest wyodrębnienie i omówienie typologii mobilnych sekwencji społeczno-zawodowych młodych ludzi z uwzględnieniem koncepcji możliwości i imperatywów do mobilności oraz różnych wzorów mobilności.

„W warstwie analitycznej, do zrekonstruowania prac podejmowanych przez młodych ludzi zarówno w Polsce, jak i za granicą (obiektywny wymiar kariery zawodowej) wykorzystana została analiza sekwencji społecznych (Cornwell, 2015), której wyniki uzupełnione zostały o narracje młodych ludzi „w ruchu” na temat ich doświadczeń (subiektywny wymiar kariery zawodowej). W nawiązaniu do koncepcji mobilnych tranzykcji (Robertson et al., 2018b) wyodrębniono cztery typy mobilnych sekwencji” (str.82). Są to: sekwencja zygzak, sekwencja wznosząca, sekwencja jojo i sekwencja płaska, których zestawienie i omówienie zostało przedstawione w tabeli 4 (str. 85). Typologia ta jest bardzo inspirująca i może stanowić dobry punkt wyjścia do innych badań i analiz w zakresie karier zawodowych. Za bardzo interesującą uznać można analizę uwarunkowań kształtujących określony typ mobilności. Te kwestie pojawiają się również w innych artykułach autorki i z dużym prawdopodobieństwem będą inspiracją do kolejnych projektów badawczych.

W drugim rozdziale pt. „Mobilność a tranzycyjny efekt jojo” doktorantka wraz ze współautorką próbują odpowiedzieć na pytanie o rolę doświadczenia migracji zagranicznej w występowaniu tranzycyjnego efektu jojo. Autorki bardzo skrupulatnie przyglądają się czynnikom warunkującym ten typ mobilności. Analizy wykazały, że „tranzycyjny efekt jojo uwidacznia się przede wszystkim w sferze zawodowej, kiedy młodzi ludzie doświadczają za granicą powrotu do pozycji na rynku pracy charakterystycznych dla etapu, w którym rozpoczynali swoje życie zawodowe w Polsce, np. dorabiając podczas studiów. Migracja zagraniczna wiąże się dla nich z ponowną „powtórnią tranzycją” na rynek pracy. Tego typu doświadczenie może być tym silniejsze, im ich wykształcenie czy wcześniej pełniony zawód związane były ze specjalistyczną wiedzą dotyczącą danego państwa.” (str. 89).

Trzeci rozdział pt. „Mobilność a prekaryzacja pracy”. Przedstawiona w nim jest relacja pomiędzy „migracją płynną” – opartą na tymczasowości, spontaniczności i nieprzewidywalności a zjawiskiem prekaryzacji pracy młodych migrantów i migrantek. Doktorantka stawia trafne pytanie o to, w jakim stopniu migracja pozwala dokonać zmiany a w jakim stopniu trwale osadza jednostkę w prekariacie. Analizy wykazały między innymi, że osoby reprezentujące typ sekwencji jojo oraz zygzak, częściej doświadczają „płynnej migracji”.

Rozdziały czwarty i piąty zatytułowane „Młodzi o stabilności na rynku pracy oraz „Młodzi o stabilności na rynku pracy własnej i rodziców” dotyczą przede wszystkim problemu postrzegania przez młodych ludzi oraz ich rodziców kwestii stabilności na rynku pracy.

Autorka zwraca uwagę na wielość czynników kształtujących opinie na temat stabilności i mobilności uwzględniając wymiar pokoleniowy. Zmiany społeczno-kulturowe, które dokonywały się w Polsce od lat 90. skutkowały przeobrażeniami w wielu dziedzinach życia. Funkcjonujący w PRL-u rynek pracy rozpadł się. Rodzący się kapitalizm wymagał czasu na osadzenie się w warunkach polskich. Pokolenie rodziców osób biorących udział w badaniu urodziło się mniej więcej w latach 60-70. Dla nich i osób starszych, urodzonych wcześniej, a pozostających jeszcze na rynku pracy nastąpił trudny czas przestawiania się na nowe zasady. Dla ich dzieci taka rzeczywistość jest normą- przyswojoną i zaakceptowaną. Dla nich porzucenie niesatysfakcjonującej pracy, zmiana pracodawcy czy w ogóle zawodu to nie problem. Wyjazd za granicę znajduje się zasadniczo we wszystkich planach osób kończących edukację, lub jako plan realny lub jako opcja.

Jeden z wniosków w tej części rozprawy mówi, iż „obiektywnie niestabilna sytuacja zawodowa w subiektywnych odczuciach młodych ludzi oznacza elastyczność, ponieważ zapewnia im pożądane poczucie

wolności. Z kolei sytuacja zawodowa obiektywnie stabilna bywa utożsamiana przez młodych dorosłych ze sztywnością, swego rodzaju ograniczeniem, którego starają się unikać." (str. 95). Prawdopodobnie takie przekonania młodych ludzi wynikają z ich socjalizacji do kapitalistycznego rynku pracy. Oni innej rzeczywistości nie znają. Młodzi ludzie nie podważają istniejących zasad; raczej próbują przystosować się do istniejących warunków.

Doktorantka pisze, iż przeprowadzona analiza uwidoczniła kilka obszarów międzypokoleniowych różnic w zakresie percepcji na stabilność zawodową (Tabela 7). Nie znalazłam jednak informacji o oddzielnym badaniu rodziców. Z czego ta analiza wynika? Czy są to jedynie opinie badanych młodych dorosłych o domniemanym stosunku ich rodziców do kwestii zatrudnienia, stabilności i stałości miejsc pracy?

Pokolenie rodziców i dzieci ma odmienny pogląd na charakter zatrudnienia, a wynika to z faktu różnych warunków, w jakich te generacje wchodziły na rynek pracy. Rodzice nie byli w stanie przekazać dzieciom swoich doświadczeń, bo ich porady nie były przydatne ani funkcjonalne. Młodzi dorośli w II dekadzie XXI wieku sami kreowali własną biografię zawodową. Wraz z rozwojem i utrwalaaniem się gospodarki kapitalistycznej w Polsce przez 30. lat kształtowały się nowe postawy wobec pracy, zatrudnienia i mobilności zawodowej.

Dla współczesnych ludzi młodych coraz ważniejsze są posiadane kapitały w postaci umiejętności, kompetencji, doświadczenia, sieci kontaktów niż formalne wykształcenie. Stabilność na rynku pracy jest względna i iluzoryczna.

Pani mgr Dominika Winogrodzka poddała badaniu (wraz z zespołem) specyficzną kategorię młodych ludzi. Możliwe, że ich postawy wobec rynku pracy są odmienne od postaw ich rówieśników, którzy nie mają doświadczenia migracyjnego i być może prezentują jeszcze inne typy biografii społecznych i zawodowych niż ich „mobilni” rówieśnicy. Być może ich doświadczenia są zgoła odmienne, gdyż szukali (szukają) zatrudnienia wyłącznie na rynku pracy w Polsce.

W Podsumowaniu doktorantka wskazuje najważniejsze, jej zdaniem, ustalenia empiryczne wynikające z badań. Jest przekonana, że jej praca uzupełnia istniejącą lukę badawczą, w szczególności dotyczy to wiedzy na temat mobilności młodych ludzi i jej oddziaływania na ich losy życiowe.

Doktorantka wskazuje, iż jej praca łączy różne perspektywy socjologiczne, w tym studia nad młodymi, mobilnością i migracjami oraz rynkiem pracy. Za najważniejszy wkład dysertacji do nauk socjologicznych uznaje „stworzenie typologii mobilnych sekwencji społeczno-zawodowych ludzi młodych (Publikacja 1) wraz z komplementarnym wyjaśnieniem mechanizmu tranzycyjnego efektu jojo w ich ścieżkach edukacyjno-zawodowych (Publikacja 2) oraz opisem zjawiska prekaryzacji pracy i jej normalizacji wśród osób migrujących (Publikacja 3). Istotnym wkładem naukowym jest także opracowanie typologii postrzegania stabilności zawodowej przez młodych ludzi (Publikacja 4) uzupełnionej o informacje o tym, w jaki sposób, ich zdaniem, postrzega to pojęcie pokolenie ich rodziców (Publikacja 5).” (str. 105).

Jednym z ważniejszych wniosków doktorantki jest przekonanie, iż „bycie mobilnym” staje się wydaje się integralną częścią doświadczenia życiowego młodych ludzi, a takie zachowanie mieści się w ramach szerszego zjawiska „kultury mobilności”.

Pani Dominika Winogrodzka nakreśliła portret młodych dorosłych „w ruchu”, w którym mobilność łączy się z przeobrażeniami procesów wchodzenia w dorosłość, te zaś są coraz bardziej niejednoznaczne i zróżnicowane. Współczesne modele tranzycji z fazy adolescencji do młodości, a potem do dorosłości poddawane są licznym badaniom, które pokazują, że klasyczne, linearne i uniwersalne przedstawianie biegu życia jest nieadekwatne do zmieniającej się coraz szybciej rzeczywistości. Pisał już o tym Edward Hajduk w 2001 roku w swojej monografii pt. „Kulturowe wyznaczniki biegu życia.”

Ważną konstatacją z przeprowadzonych analiz jest wskazanie na zmieniający się charakter ruchów transnarodowych młodych Polaków i Polek. Badania pokazały, że coraz częściej migracje młodych Polaków mają charakter edukacyjny, kulturowo-towarzyski, a rzadziej ekonomiczny. Dochodzenie do dorosłości nie

jest już uniwersalne dla danej kultury. Aktualnie można mówić o dużym wachlarzu wszelkich możliwych opcji. Jednostki same określają, jak i kiedy chcą podjąć role małżeńskie czy rodzicielskie; jak chcą spędzać swój czas wolny; jakiej pracy szukają i na czym im w życiu zależy. Następuje indywidualizacja biografii społecznych i zawodowych.

4. Metodologia pracy

Założenia metodologiczne opisane zostały w rozdziale pt. „Nota metodologiczna”. W związku z tym, że praca powstała w oparciu o cykl już opublikowanych, a więc recenzowanych artykułów, trudno znaleźć jakieś poważne uchybienia.

Doktorantka w tej części swojej pracy bardzo szczegółowo omawia charakter jakościowego badania podłużnego – metodologii przyjętej w projekcie „Przejścia młodych z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy...” oraz poszczególne etapy – fale badania. Przedstawia również podejście metodologiczne i sposób analizy danych przyjęte w pracy doktorskiej.

Materiał empiryczny gromadzony był przede wszystkim metodą jakościowych badań podłużnych, co w przypadku badań nad mobilnością jest uzasadnione. Doktorantka zwraca uwagę na fakt, iż „Jakościowe badania podłużne umożliwiają, z jednej strony, badanie wielokrotnych doświadczeń migracyjnych, z drugiej strony, zmianę postrzegania tych doświadczeń przez pryzmat zmieniającego się kontekstu społecznego, politycznego, kulturowego czy ekonomicznego, w których te doświadczenia są zdobywane i wykorzystywane, zarówno w kraju pochodzenia, jak i poza jego granicami.” (str.59-60)

Autorka na str. 55 pisze: „Ze względu na wchodzenie w dorosłość w podobnych okolicznościach społeczno-kulturowo-gospodarczych, osoby uczestniczące w projekcie można traktować w kategoriach „pokolenia”. Przywołuje definicje pokolenia, różne etykiety nadawane poszczególnym pokoleniom, choć zbyt mało uwagi poświęciła uzasadnieniu wprowadzenia tej kategorii pojęciowej do swojej pracy. Domyślam się, że pokolenie pełniło funkcję zmiennej wyjaśniającej, ale nie jest to wyrażone bezpośrednio w tekście. Nie jest też dla mnie jasne, w jakim celu wprowadza doktorantka pojęcie klasy średniej w odniesieniu do uczestników badania: „Biorąc pod uwagę sytuację życiową, posiadane kapitały i styl życia uczestników i uczestniczek badania – a zarazem bohaterów i bohaterek cyklu – można traktować ich jako przedstawicieli i przedstawicielki (nowej) klasy średniej” (str.56). Nie jest dla mnie jasne, czemu wprowadzenie kategorii klasy średniej miało służyć w pracy? Czy coś wyjaśnić?

Doktorantka słusznie zwraca uwagę na istotny problem występujący we wszystkich badaniach podłużnych, w tym panelowych. Jest to „wycieranie się” próby, polegające na „wypadaniu” jednostek biorących udział w badaniu. Zapobieganie temu zjawisku polega na min. utrzymywaniu stałego kontaktu z badanymi i zwiększaniu ich zaangażowania w proces badawczy.

Innym ważnym problemem jest utrzymanie równowagi pomiędzy ciągłością a elastycznością. Z jednej strony bardzo ważne jest, aby powstający zbiór danych cechował się integralnością i wewnętrzną spójnością. Z drugiej strony, w trakcie realizacji badań pojawiają się nowe wątki, które wymagały uwzględnienia w kolejnych falach badania. Podczas wywiadów stosowano techniki graficzne, które w dużym stopniu pomagały rozmówcom porządkować swoje historie. Były to min. socjogram, który pozwalał usytuować osoby z kręgu rozmówców, a następnie w oparciu o to pytano o charakter, strukturę paczki przyjaciół i przyjaciółek z czasów szkoły. Innym przykładem była „Oś czasu” – narzędzie do graficznej prezentacji biegu życia (str.65).

Ważne jest, że doktorantka ma pełną świadomość pojawienia się zagrożeń wynikających ze stosowania jakościowych badań podłużnych a jednocześnie poszukuje rozwiązań zapobiegających tym zagrożeniom i minimalizujących ewentualne negatywne skutki.

W prezentowanym cyklu publikacji przyjęto podejście metodologiczne polegające na połączeniu dwóch odmiennych podejść analitycznych: analizy sekwencji społecznych odpowiedzialnej za odtworzenie obiektywnego wymiaru ścieżek społeczno-zawodowych oraz jakościowej analizy danych z elementami analizy podłużnej i analizy przypadku oraz analizy tematycznej.

W analizie danych zastosowano mieszane ujęcie analityczne. Było to uwzględnienie zarówno obiektywnego (przedmiotowego) wymiaru ścieżek zawodowych jak również subiektywnego (podmiotowego) ich postrzegania, co w lepszym stopniu pozwoliło odpowiedzieć na pytania badawcze o wpływ doświadczeń mobilności przestrzennej na sytuację ludzi młodych na rynku pracy. Proces analityczny wsparty był oprogramowaniami do analizy danych jakościowych tj. Atlas.ti i MAXQDA.

W przypadku kategoryzacji i analizy danych zastosowano siatki tematyczne, analityczne tzn. ustrukturyzowane macierze porządkujące i podsumowujące dane empiryczne wspierające jakościową analizę podłużną i systematyczne podejście do interpretacji danych poprzez odwzorowanie kluczowych tematów badawczych w podziale na osoby uczestniczące w badaniu i fale badania. Pomocnicze siatki analityczne tworzone były z wykorzystaniem programu Microsoft Excel.

Doktorantka stosowała również innowacyjne techniki, sięgając do podejść stosowanych w innych naukach. Włączyła analizę sekwencji społecznych jako metodę analizy zgromadzonego materiału badawczego, w ramach odpowiedzi na pytanie o wpływ mobilności przestrzennej na obiektywną sytuację społeczno-zawodową osób młodych. Zainspirowała ją metodologia zaproponowana przez Benjamina Cornwella (2015), który z kolei wykorzystał i rozwinął wprowadzoną do nauk społecznych przez Andrew Abbotta analizę sekwencji jako sposobu badania różnych procesów społecznych.

Zastosowane w badaniu ujęcia metodologiczne a także metody i techniki badawcze, następnie metody analizy danych świadczą o bardzo dobrej orientacji doktorantki w tym zakresie. Jednocześnie należy podkreślić fakt, że pani Dominika Winogrodzka wychodzi poza utarte schematy i poszukuje nowych rozwiązań i możliwości gromadzenia, analizy i interpretacji zebranych danych.

Na koniec tej części pracy doktorantka podjęła temat kwestii etycznych w podłużnych badaniach jakościowych. Moim zdaniem to niezwykle ważny aspekt wszelkich badań socjologicznych i dobrze, że pani Winogrodzka ma świadomość istniejącego problemu.

Doktorantka oceniając wkład metodologiczny pracy doktorskiej, pisze, że polega on na „łączeniu w publikacjach analizy obiektywnego wymiaru sytuacji zawodowej młodych ludzi „w ruchu” (przy użyciu analizy sekwencji społecznych, poprzez rekonstrukcję prac podejmowanych na różnych etapach trajektorii mobilności) z jej subiektywnym postrzeganiem (pokazując w jaki sposób różne znaczenia są konstruowane, a doświadczenia interpretowane, z wykorzystaniem analizy tematycznej oraz analizy przypadku z elementami analizy podłużnej).”

5. Konkluzje i uwagi

W tekście recenzji, omawiając kolejne części pracy doktorskiej pani mgr Dominiki Winogrodzkiej, umieściłam swoje uwagi i refleksje, które nasuwały się w trakcie czytania dysertacji. Poniżej krótko je przypomnę.

Na wstępie podkreślę, że praca pani Winogrodzkiej, moim zdaniem, jest nie tylko interesująca ze względu na podjętą problematykę w czterech obszarach badawczych (młodość/tranzycja do dorosłości, mobilność, praca, rynek pracy), ale również ze względu na bogactwo danych pochodzących z projektu „Przejścia młodych z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy: rola lokalności, grupy rówieśniczej i nowych mediów”. Doktorantka w sposób dojrzały i profesjonalny dokonuje analiz danych, podejmując jednocześnie próbę wskazania nowych wątków i tematów do dalszych badań.

W podsumowaniu autorka odnosi się do postawionych na wstępie swojej dysertacji pytań badawczych. Odpowiada szczegółowo, wyczerpująco i przekonująco, uzupełniając swoje wypowiedzi odpowiednio dobraną literaturą. Recenzowana przeze mnie praca dowodzi, że doktorantka jest bardzo dobrą kandydatką do samodzielnej pracy badawczej, do prowadzenia badań naukowych i pracy zespołowej. Posiada dużą biegłość w posługiwaniu się profesjonalnym językiem naukowym, w tym profesjonalnym językiem angielskim. Posiada dużą wiedzę w zakresie związków między pracą a mobilnością w kontekście procesu wchodzenia w dorosłość. Ma sprecyzowane plany zawodowe i podjęła działania naukowo-badawcze, co dobrze prognozuje na przyszłość.

Jej przekonanie, iż do badań i analizy biografii społecznych i zawodowych tradycyjne ujęcia opisujące procesy wchodzenia w dorosłość w oparciu o koncepcje linearnych przejść przez określone etapy życia, wydają się nie być wystarczające jest uzasadnione. Płynna rzeczywistość okazała się bardziej płynna, niż opisywał to Zygmunt Bauman w swoich pracach.

Recenzowaną pracę oceniam wysoko, zarówno jej teoretyczne refleksje i ustalenia, stosowaną metodologię badań jak i konkluzje wynikające z analiz zebranych danych empirycznych. Pewną trudność w ocenie sprawiał fakt, iż doktorantka większość artykułów publikowała we współautorstwie. Choć precyzyjnie określa swój wkład, to czasami trudno oddzielić jej własne analizy i wnioski od analiz i wniosków pozostałych autorów.

Praca ma właściwą strukturę, napisana jest zgodnie z wymogami stawianymi pracom naukowym, odwołania i przypisy nie budzą żadnych zastrzeżeń, posiada bogatą literaturę (około 700 pozycji) i napisana jest naukowym językiem.

Zasadniczo nie mam większych uwag do pracy, a jedynie kilka refleksji i pytań do autorki, które nie mają wpływu na ostateczną, pozytywną ocenę pracy. Mogą stanowić asumpt do dyskusji dotyczącej przedstawionej w dysertacji problematyki.

- ❖ Zabrakło mi ukazania poddanych badaniu problemów w szerszej perspektywie, w kontekście znaczących wydarzeń społeczno-kulturowych, które na pewno kształtowały poglądy i postawy młodych ludzi wobec pracy i zatrudnienia. Przejście z gospodarki socjalistycznej na kapitalistyczną musiało rodzić szereg problemów. Niektóre z nich można było przewidzieć, i im zapobiec, albo zminimalizować skutki, szczególnie te dotyczące rynku pracy. Takie szersze tło w pigułce pozwoliłoby na ujrzenie podejmowanej problematyki w określonym kontekście społeczno-kulturowym.
- ❖ W każdych badaniach informacje kluczowe określające cechy próby badawczej mają fundamentalne znaczenie. W tekście recenzji zwróciłam uwagę na pewne drobne rozbieżności w podawanych przez doktorantkę datach urodzenia uczestników badania a datach realizacji badania. Dobrze byłoby wstawić rysunek z liniami czasu. Jedna dotyczyłaby biegu życia uczestniczek i uczestników badania, druga pokazywała daty kolejnych fal badań a trzecia daty znaczących wydarzeń historyczno-kulturowych, które mogły mieć wpływ na przebieg migracji i zachowania migracyjne młodych dorosłych (np. Brexit).
- ❖ , na którą można nanieść rok urodzenia uczestników badania i kolejne ich , datę realizacji badania
- ❖ W pracy doktorantka wprowadza kategorię „pokolenia”. Nie rozumiem, jaki był tego cel. W dalszych częściach pracy nie ma już odniesień do tego terminu. To, że uczestnicy badania należą do jakiegoś pokolenia (np. pokolenia „Z”) samo w sobie niewiele znaczy. Przedstawiona charakterystyka jest dalece niepełna i fragmentaryczna. W koncepcjach pokoleniowych podkreśla się wyjaśniającą funkcję tej kategorii, szczególnie jeśli chodzi o zmiany społeczne. Czy taki był zamiar doktorantki?
- ❖ To samo pytanie dotyczy kategorii „klasa średnia”. Autorka nazywa uczestników badania przedstawicielami klasy średniej. Czy miało to jakieś znaczenie dla dalszego wywodu lub wniosków? Czy ta kategoria wyjaśnia jakieś zjawiska opisywane w pracy?
- ❖ Rozdział 5 poświęcony był omówieniu różnic w poglądach na stabilność na rynku pracy między uczestnikami badań i ich rodzicami. Zabrakło informacji o badaniu rodziców. Czy takie badanie było prowadzone, czy w rozdziale przedstawione są jedynie opinie młodych dorosłych o domniemanych poglądach na pracę ich rodziców. Powinno to być to lepiej wyjaśnione.
- ❖ Podstawą analiz recenzowanej pracy doktorskiej były badania przeprowadzone w ramach projektu „Przejścia młodych z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy: rola lokalności, grupy rówieśniczej i nowych mediów”. Było to jakościowe badanie podłużne prowadzone wśród osób z doświadczeniem migracji. Badania migrantów z założenia nie mają charakteru reprezentatywnego a ich wyniki ograniczają się do poddanych badaniu rozmówców. Moim zdaniem doktorantka często

używała dużych kwantyfikatorów w opisach badanych zjawisk. Uczestnikami badań były osoby, które doświadczyły migracji, więc odnoszenie wniosków do całej populacji młodych dorosłych jest błędem. Możliwe wszak jest, że wśród młodych ludzi, którzy nigdy nie wyjeżdżali z kraju, nie przemieszczali się nawet w obrębie Polski rozumienie mobilności i stałości na rynku pracy jest odmienne. Można było sięgnąć do opracowań, choćby analiz CBOS, żeby przynajmniej zasygnalizować poglądy i zmiany poglądów młodych Polaków w okresie ostatnich 20. lat na temat pracy, zatrudnienia, kariery zawodowej, mobilności itp.

- ❖ Na str. 4 znajduje się rysunek, który wymagałby omówienia, tym bardziej, że w podsumowaniu Autorka odnosi się do tego rysunku (str.106) uzupełniając go o nowe zjawiska. Ten rysunek również nie został dostatecznie omówiony, a wydaje mi się, że jest ważny dla ustaleń teoretycznych i ewentualnie dla kolejnych badań.

Uważam, że praca doktorska pani Dominiki Winogrodzkiej w dużym stopniu uzupełniła wiedzę istniejącą na temat wpływu mobilności na ścieżki zawodowe młodych dorosłych; mocno wpisuje się w nurt badań nad znaczeniem migracji i zmian następujących w typologii i charakterystyce dróg migrantów. Jej wkład do socjologii oceniam wysoko, zarówno w warstwie teoretycznej, jak metodologicznej, co szczegółowo zostało opisane w tekście recenzji.

Wniosek

Biorąc pod uwagę wszystkie wymienione zalety recenzowanej rozprawy, zarówno merytoryczno-poznawcze jak metodologiczno-empiryczne, jednoznacznie stwierdzam, że spełnia ona wymogi Ustawy o stopniach naukowych, która mówi, że „rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dziedzinie naukowej, także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej”. Oznacza to, że recenzowana przeze mnie praca doktorska pt. „Doświadczenia mobilności przestrzennych a sytuacja na rynku pracy młodych dorosłych. Analiza ścieżek zawodowych oraz poczucia stabilności na rynku pracy” może stać się podstawą do wszczęcia dalszych procedur prowadzących do nadania pani magister Dominice Winogrodzkiej stopnia doktora nauk społecznych w zakresie nauk socjologicznych.

Maria Ziełuska